

Agnieszka Tajak-Bobek

ORCID 0000-0002-8352-1367

Andrzej Kobiałka

ORCID 0000-0003-3331-1887

DOI: 10.34866/nzma-s121

Przestępczość gospodarcza w perspektywie jakościowej. Charakterystyka decydenta w kontekście edukacji ustawicznej

Economic crime in a qualitative perspective. Characteristics of the decision maker in the context of continuing education

Key words: crime, economic crime, decision maker, continuing education, qualitative analysis.

Abstract: The article contains a theoretical and empirical study of the problem of the economic offender. At the beginning, the article provides a theoretical discussion of the most important issues related to economic crime, followed by issues related to rehabilitation measures aimed at improving pro-social decisions. The article also presents the results of a qualitative analysis of a decision-maker - an economic offender who, in an in-depth interview, presents a narrative perspective on his motives for action, emotions, self-assessment, and plans for his future. The conclusion is the conclusions from the research and guidelines for practice in the context of lifelong learning.

Słowa kluczowe: przestępczość gospodarcza, decydent, edukacja ustawiczna, analiza jakościowa.

Streszczenie: Artykuł obejmuje teoretyczne i empiryczne opracowanie problematyki przestępcy gospodarczego. Na początku artykuł zawiera teoretyczne omówienie najważniejszych kwestii dotyczących przestępczości gospodarczej, a kolejno zagadnienia związane z działaniami resocjalizacyjnymi ukierunkowanymi na usprawnienie decyzji prospołecznych. Artykuł prezentuje również wyniki jakościowej analizy decydenta – przestępcy gospodarczego, który w wywiadzie pogłębionym prezentuje narracyjną perspektywę dotyczącą motywów działania, emocji, oceny własnej osoby, a także planów na swoją przyszłość. Zakończenie to wnioski z badań i wskazówki dla praktyki ujęte w kontekście edukacji ustawicznej.

Wprowadzenie

Obecnie w światowej przedsiębiorczości jednym z głównych jej problemów jest przestępczość gospodarcza, która dotyczy działalności gospodarczej niezależnie od miejsca, jej wielkości czy rodzaju. Przestępcy gospodarczy generują szkody

obejmujące różne obszary funkcjonowania człowieka. W związku z tym niezmiernie ważnym jest wprowadzanie różnego rodzaju działań edukacyjnych, profilaktycznych na każdym etapie rozwoju człowieka, które to działania powinny wspierać człowieka w podejmowaniu prospołecznych decyzji. Szczególnie ważne w tym kontekście jest doskonalenie umiejętności, kompetencji społecznych, praca z zniekształceniami poznawczymi, emocjami czy umiejętnościami planowania swojego życia. Różne formy edukacji skupione wokół powyższych kwestii warto umieścić w polu zainteresowania m.in. pedagogów czy profilaktyków, którzy to powinni zadbąć o edukację, w tym wymiarze na każdym etapie życia. Co więcej, podjąć działania edukacyjne zmierzające do przeciwdziałania zachowaniom destrukcyjnym m.in. w gospodarce.

Prowadzenie działań edukacyjnych skierowanych do różnych odbiorców począwszy od najmłodszych, a skończywszy na seniorach – ukierunkowane na usprawnienie decyzji – są potencjałem, który można wykorzystać w działaniach zmierzających do minimalizacji zachowań przestępczych w obszarze gospodarki. W tym miejscu warto korzystać bądź czerpać inspiracje z dotychczasowej wiedzy m.in. z zakresu psychologii poznawczej, neurokryminologii, pedagogiki resocjalizacyjnej bądź też z dostępnych programów korekcyjnych zarówno polskich, jak i zagranicznych. Warto wspomnieć w tym miejscu o Wieloczynnikowym Modelu Gotowości Przestępcy (Multifactor Offender Readiness Model), Modelu Dobrego Życia (Good Lives Model, GLM), czy Teorii Samookreślenia (self-determination theory – SDT).

Przestępczość gospodarcza

Przestępstwo gospodarcze jako umowna kategoria, głównie pozakodeksowa dotyczy czynów zabronionych związanych z obrotem gospodarczym (Michalski, Palacz, 2018). Obrót gospodarczy to nie tylko wymiana dóbr i usług, która zwykle odbywa się za pośrednictwem pieniądza, ale również dotyczy stosunków prawnych, jakie zachodzą pomiędzy uczestnikami – podmiotami. Obrót gospodarczy jest wynikiem prowadzenia działalności gospodarczej, czyli zarobkowej aktywności wykonywanej w sposób ciągły i zorganizowany (Nitkowski, 2014).

Przestępstwa gospodarcze stanowią podobne zagrożenie dla społeczeństwa, jak ma to miejsce w przypadku innych przestępstw. Istnieje wiele definicji przestępczości gospodarczej. O. Górniok (1994, s. 58) dokonując analizy przestępczości gospodarczej określiła je jako „czyny karalne godzące lub zagrażające ponadindywidualnym dobrom w sferze życia gospodarczego, polegające na naruszeniu zaufania związanego z pozycją sprawcy lub instytucją życia gospodarczego, grożące utratą zaufania społecznego do systemu gospodarczego lub jego podstawowych instytucji”.

Pierwsze przejawy przestępczości gospodarczej pojawiły się już w czasach funkcjonowania gospodarki pasterskiej. Aby gospodarka ta mogła funkcjonować, wprowadzono kary za wszelkie próby budowania stałych siedzib czy namiotów na terenach wypasu. Wprowadzano również kary dla tych, którzy niszczyli lub wykorzystywali rośliny

w inny sposób niż potrzebowała tego grupa społeczna (Górniok, 1994). W Kodeksie Hammurabiego określono sposób postępowania, rodzaje i sankcje za przestępstwa związane z handlem, kredytem, umowami czy wynagrodzeniem za szkody. Uwzględniono w nim zasady ustalania cen za towary i usługi. I już na etapie powstawania pierwszych miast-państw powstawały nadużycia w zakresie wymiany handlowej. Pojawiały się nieuczciwe zachowania związane z rozdysponowywaniem środków finansowych i materialnych. W okresie Cesarstwa Rzymskiego do najbardziej kryminogennych środków płatniczych zaliczano kruszce, które mogły podlegać nadużyciom co do formy. Co więcej, system celno-podatkowy i handel sprzyjały przestępczości gospodarczej. Istotnie wzrosła liczba przestępstw, które dotyczyły materiałów budowlanych (przetwórstwo surowców naturalnych) i produktów rolnych (Palacz, 2018).

Odradzanie się państwa polskiego w 1918 roku od początku było narażone na wszelkie nadużycia o charakterze gospodarczym. W różnych aferach, np. żyrodowskiej, porozumień kartelowych, nadużyć dokonywali urzędnicy państwowi, samorządowi czy też handlowcy. W celu zapobiegania takim sytuacjom w 1921 roku wprowadzono ustawę, dotyczącą zwalczania przestępstw z chęci zysku, popełnionych przez urzędników. Gdy państwo i prawo rozwijało się, na rozwój przestępczości wpływał stopień ingerencji państwa w działalność gospodarczą. W czasach PRL-u nadużycia gospodarcze miały miejsce praktycznie w każdej dziedzinie gospodarczej. Nieuczciwości dotyczyły ludzi władzy, decydentów partyjno-państwowych, osób zajmujących kierownicze stanowiska na państwowych urzędach oraz zwykłych obywateli, nie związanych politycznie (Madej, 2006; Palacz, 2018). Rozwojowi tzw. „czarnego rynku” sprzyjały przekształcenia własnościowe, czy też zmiany w systemie bankowym i giełdowym. Ponadto znaczenie miał również rozwój międzynarodowej wymiany handlowej powiązany ze wzrostem zaangażowania się sektora prywatnego. Proces przemian gospodarczych oraz niespójność prawa sprzyjała rozwojowi przestępczości gospodarczej i zorganizowanej (Michalski, Palacz, 2018; zob. Dziadzio, 2008).

Typowy sprawca przestępstw gospodarczych to mężczyzna pomiędzy 31 a 40 rokiem życia. Blisko połowa z nich posiada wykształcenie średnie, a 40% licencjat. Ok. 12% przestępców posiada wykształcenie wyższe magisterskie (Grzywacz, 2010). Takie osoby posiadają stabilną pozycję w firmie i zwykle należą do średniego szczebla osób zarządzających. Osoby te lubią ryzykować i lubią drogi styl życia. Ponadto bardzo często nie zdają sobie sprawy z konsekwencji swoich czynów, chcą rozwijać karierę zawodową. Jeśli chodzi o warunki organizacyjne, to dużym problemem jest słaba kontrola bądź kontrola niedostosowana do kultury organizacyjnej firmy. Inne słabości leżą po stronie słabo funkcjonującego w danym państwie prawa. Dodatkowo przestępczości sprzyja anonimowość w firmie, niezrozumienie kodeksu etycznego, słabe poczucie lojalności i przywiązania do firmy (tamże).

Aktualny kodeks karny wyróżnia następujące formy przestępstw przeciwko obrotowi gospodarczemu. Są nimi: Art. 296. Wyrządzenie szkody w obrocie gospodar-

czym Art. 296a. Łapownictwo na stanowisku kierowniczym Art. 297. Wyłudzenie kredytu Art. 298. Wyłudzenie odszkodowania Art. 299. Pranie brudnych pieniędzy Art. 300. Utrudnianie zaspokojenia wierzyciela Art. 301. Pokrzywdzenie wierzyciela, Art. 302. Dowolne zaspokajanie wybranych wierzycieli Art. 303. Nieprowadzenie lub niezgodne z prawdą prowadzenie dokumentacji działalności gospodarczej Art. 304. Wyzysk kontrahenta Art. 305. Zakłócanie przetargu publicznego Art. 306. Usuwanie, podrabianie lub przerabianie znaków identyfikacyjnych (Kaszok, 2019).

J. Błachut i in. (2007, s. 294) dzielą przestępczość gospodarczą na: przestępstwa przeciwko podstawowym instytucjom gospodarczym (przestępstwa popełniane na szkodę banków, giełd, przeciwko papierom wartościowym, fałszowanie pieniędzy); przestępstwa przeciwko przedsiębiorcom (zmowy cenowe, nieuczciwe eliminowanie konkurencji, fałszerstwa w przetargach, przestępstwa ubezpieczeniowe); przestępstwa przeciwko interesom finansowym państwa (przestępstwa podatkowe, przemyt); przestępstwa przeciwko środowisku popełniane w związku z prowadzoną aktywnością gospodarczą (zaniżanie kosztów prowadzenia działalności gospodarczej) (Wojciechowski, 2017).

Trudno jest poznać prawdziwe rozmiary przestępczości gospodarczej, ponieważ rejestracji takiej aktywności podlegają jedynie zdarzenia odkryte dzięki aktywności organów kontroli i organów ścigania, co stanowi tylko fragment przestępczości ekonomicznej (Michalski, Palacz, 2018). Policyjne statystyki wskazują jednak, że liczba przestępstw gospodarczych rośnie z roku na rok. Powoduje to wzrost strat wynikających z działalności przestępczej (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Finansów, Prokuratura Generalna, 2015). Głównymi cechami przestępczości gospodarczej wskazywanymi przez współczesnych kryminologów są m.in. brak elementu przemocy fizycznej, pozory legalności, wysokie straty materialne, anonimowość ofiar oraz pochodzenie sprawców z wyższej warstwy społecznej (Górniok, 1994, s. 55–56). Według Statystyk Policyjnych (2019c) najczęściej występującymi przestępstwami gospodarczymi są oszustwa kredytowe (67%).

Przestępczość gospodarcza jest jednym z głównych problemów obecnej światowej przedsiębiorczości i dotyczy działalności gospodarczej niezależnie od miejsca, rodzaju i jej wielkości. Niestety pomimo dużego wysiłku, jaki podejmuje się w walce z tym procederem, skala zjawiska nie maleje, a jej rozmiary są trudne do określenia (Michalski, Palacz, 2018). Przestępczość gospodarcza wchodzi w zakres działalności zorganizowanych grup przestępczych i indywidualnych sprawców. Ofiarami takiej działalności jest Skarb Państwa, sektor prywatny oraz osoby prywatne. Przestępcy gospodarczy dostosowują swoje działania do zmieniającej się sytuacji ekonomicznej, społecznej i prawnej, dlatego też jej formy najszybciej ewoluują z wszystkich przestępstw (Cichomski, Dubis, 2015). Przestępczość gospodarcza najszybciej rozwija się w krajach bogatych, niebędących w żadnym konflikcie. Im więcej dane państwo posiada środków finansowych w obrocie, tym bardziej narażone jest na tę przestępczość (Wojciechowski, 2017).

Działania resocjalizacyjne ukierunkowane na usprawnienie decyzji

Podjęcie decyzji według psychologów i przedstawicieli neuronauki poznawczej odbywa się na poziomie dwóch systemów. Pierwszy system jest automatyczny, działa szybko, prawie bez wysiłku, bez poczucia świadomej kontroli. System ten generuje m.in. wrażenia i emocje. Drugi system jest wysiłkowy, refleksyjny, świadomie decydujący. W wyniku stosowania heurystyk, czyli uproszczonych strategii poznawczych dochodzi do powstawania błędów poznawczych, które mają swoje odzwierciedlenie w podejmowanych decyzjach. Psychologia poznawcza wskazuje, że ludzie nie są nieracjonalni, tylko czasami potrzebują pomocy w podejmowaniu trafniejszych decyzji. W niektórych sytuacjach taką pomoc mogą przynieść rozwiązania instytucjonalne i polityczne (Kahneman, 2012).

Efektywne i skuteczne oddziaływania resocjalizacyjne mają miejsce wówczas, gdy w programach korekcyjnych, edukacyjnych zostaną wzięte pod uwagę indywidualne cechy sprawcy i kontekst społeczny (Chojecka, 2016). Resocjalizacja powinna zmierzać do przekształcenia błędnych procesów myślowych i wyposażać jednostkę w takie umiejętności, które pozwolą jej skutecznie rozwiązywać problemy oraz podejmować słuszne decyzje niezależnie od wieku (Opora, 2013).

Od współczesnej pedagogiki resocjalizacyjnej wymaga się, aby oparta była na wiedzy, co nie jest łatwym zadaniem. Praktyka oparta na faktach (*evidence-based practice*, EBP) stawia sobie za cel ukierunkowanie działania i decyzji w taki sposób, aby poprawić wyniki osiągnięte przez przestępców, ofiary, społeczeństwo i inne zainteresowane strony. Na gruncie resocjalizacji wprowadzono zasady, które są zgodne z praktyką opartą na dowodach. Pierwsza zasada to aktuarialna ocena ryzyka/potrzeb (*assess actuarial risk/needs*), która wskazuje, że na początku jakiegokolwiek pracy z przestępcą należy dokonać diagnozy jego potrzeb i ryzyka. Druga zasada (*enhance intrinsic motivation*) kładzie nacisk na potrzebę wzbudzenia w sprawcy wewnętrznej motywacji do pracy nad sobą. Interwencje docelowe (*target interventions*), jako kolejna zasada, powinny być dostosowane do indywidualnych sprawców i być oparte na dokonanej diagnozie. Nauczanie umiejętności należy ukierunkować na praktykę (*skill train with directed practice*), to znaczy, że najskuteczniejsze programy to te, które oparte są na praktyce kognitywno-behawioralnej. Następną zasadą mówi o zwiększaniu pozytywnego wzmocnienia (*increase positive reinforcement*) poprzez nagradzanie zachowań konformistycznych. Kolejna zasada dotyczy organizowania wsparcia w naturalnym środowisku (*engage on-going support in natural communities*), czyli sprawców należy angażować i włączać w konstruktywne przestrzenie społeczne. Przedostatnia zasada oceny realizowanych działań (*measure relevant processes/practices*) mówi o tym, że należy dokonywać oceny skuteczności działań, które się podejmuje. Ostatnia zasada dostarczenia informacji zwrotnej (*provide measurement feedback*) zaznacza potrzebę przekazywania sobie przez zainteresowanych losem sprawcy informacji, które mogłyby usprawnić przyszłe działania danych osób, zespołów czy instytucji (Muskala, 2017; zob. Barczykowska, Dzierżyńska-Breś, 2013; Stańdo-Kawecka, 2009)

Wieloczynnikowy Model Gotowości Przesiępcy (Multifactor Offender Readiness Model)

W kontekście podejmowania wszelkich oddziaływań resocjalizacyjnych na każdym etapie rozwoju człowieka należy zwrócić uwagę na zagadnienie gotowości do zmiany. Osoby gotowe do zmiany mają większe możliwości psychologiczne do tego, aby skutecznie uczestniczyć w procesie resocjalizacji (Muskala, 2017). Żaden program resocjalizacyjny nie zadziała w sytuacji oporu osoby podlegającej oddziaływaniom (Muskala, 2014).

W procesie resocjalizacji bardzo ważna staje się gotowość do zmiany. Wieloczynnikowy Model Gotowości Przesiępcy (*Multifactor Offender Readiness Model*) zaproponowany przez T. Warda i współpracowników (2004; zob. Muskala, 2017; Biel, 2017) zakłada, że gotowość przesiępcy do zmiany jest uzależniona od czynników zewnętrznych i wewnętrznych, od ich wzajemnego na siebie oddziaływania. Istotne jest również zaangażowanie się osoby resocjalizowanej w proces naprawczy.

Do wewnętrznych czynników gotowości (*internal readiness factors*) zalicza się: czynniki poznawcze (*cognitive factors*), czynniki emocjonalne (*emotional/affective factors*), czynniki behawioralne (*behavioural factors*), czynniki wolicjonalne (*volitional factors*), czynniki osobowościowe (*personal identity factors*). Do zewnętrznych czynników gotowości (*external readiness factors*) zalicza się: okoliczności (*circumstance factors*), lokalizację (*location factors*), możliwości (*opportunity factors*), zasoby (*resource factors*), wsparcie (*support factors*), rodzaj programu/koordynacja (*program/timing factors*).

Czynniki poznawcze dotyczą nastawienia, przekonań i wzorców myślenia, które mogą wzmocnić lub osłabić zaangażowanie jednostki w proces swojej zmiany. Co więcej, ważne jest pozytywne postrzeganie i przekonania dotyczące programów resocjalizacyjnych, czy też personelu, z którym się pracuje. Do czynników emocjonalnych związanych z gotowością do zmiany zalicza się zdolność do doświadczania emocji, ich wyrażania oraz zdolność refleksji na temat swoich emocji. Wszelkie braki w zakresie emocji mogą znacznie utrudnić realizację programów terapeutycznych. Kolejne czynniki behawioralne związane są z zachowaniem, a w szczególności z oceną swojego zachowania. Ważna w tym przypadku jest umiejętność rozpoznawania problemu, szukania pomocy, tworzenia relacji i innych umiejętności prospołecznych. Czynniki wolicjonalne odnoszą się do intencji, chęci zrealizowania wyznaczonego sobie celu. Bez świadomości celów pracy nad samym sobą osiągnięcie sukcesu resocjalizacyjnego może być znacznie utrudnione. Ostatni wewnętrzny czynnik gotowości, czynnik osobowościowy, obejmuje system wartości i przekonań osoby. Tożsamość jednostki powinna dopuszczać możliwość zmiany stylu życia z przesiępczego na prospołeczny (Muskala, 2017; zob. Ward i in., 2004).

Okoliczności odnoszą się do sytuacji przesiępcy, do tego, czy podejmuje on terapię dobrowolnie, czy z przymusu. Presja prawna nie sprzyja efektywnemu uczestnictwu

w programach resocjalizacyjnych, wskutek tego terapia może być nieskuteczna. Lokalizacja jako kolejny czynnik zewnętrzny odnosi się do miejsca, w którym odbywa się oddziaływanie. Ważne staje się, czy praca z drugim człowiekiem odbywa się w warunkach wolnościowych, czy w warunkach izolacji. Na gotowość do zmiany wpływają również możliwości dostępu osadzonego do terapii i programów. Istotne jest również, czy są zasoby, to znaczy dostęp do wykwalifikowanego personelu i zasobów fizycznych koniecznych do przeprowadzenia oddziaływań. Aby przestępca był gotowy do podjęcia zmiany, powinien mieć odpowiednie wsparcie osób, które mu dobrze życzą. Ważne jest również odpowiednie dopasowanie programu korekcyjnego, stosownie do potrzeb odbiorcy (Muskala, 2017; zob. Ward i in., 2004).

Powiązanie czynników zewnętrznych i wewnętrznych może wpłynąć na większą efektywność procesu resocjalizacji, gdyż pozwoli to na podwyższone zaangażowanie się przestępcy w proces terapeutyczny. Osoby, które są gotowe do zmiany lepiej angażują się w programy terapeutyczne i z powodzeniem mogą je zakończyć. Przestępcy, którzy widzą problem i podejmują decyzję o szukaniu pomocy, mają potrzebę porzucenia przestępczości, z dużą szansą mogą osiągnąć swój cel (Day i in., 2010).

Proces powstrzymywania się od przestępstwa jest procesem trudnym i skomplikowanym, podczas którego pojawiają się wzloty i upadki. Jest to proces wewnętrznej zmiany indywidualnej i dlatego dużo czasu należy poświęcić pracy nad tożsamością przestępców. Ważna jest również praca nad motywacją i budowaniem nadziei na lepsze życie. Należy pamiętać, że proces zmiany dokonuje się na bazie relacji międzyludzkich. W pracy korekcyjnej oprócz skupienia się na czynnikach ryzyka i potrzebach sprawców, musi się zwracać uwagę na ich potencjały, zasoby, mocne strony, które można wykorzystać w relacjach międzyludzkich. Konieczne jest również promowanie i wzmacnianie samodeterminacji przestępców do zmiany. Istotne są działania zwiększające kapitał ludzki i kapitał społeczny, a język wykorzystywany w pracy korekcyjnej powinien promować pozytywny potencjał i rozwój człowieka (Biel, 2014).

Podsiadanie gotowości do zmiany swojego życia, praca szczególnie nad czynnikami wewnętrznymi jednostki może przesądzić o tym, czy w przyszłości podejmie ona decyzję o aktywności przestępczej. Praca nad czynnikami poznawczymi, emocjonalnymi, behawioralnymi jest szczególnie ważna w procesie podejmowania decyzji przestępczej, gdyż to zaburzenia w ich obszarze powodują działania niezgodne z prawem.

Teoria Samookreślenia (self-determination theory – SDT)

Pisząc o oddziaływaniach, które mają na celu zmianę ludzkiego zachowania, należy zwrócić uwagę na problem motywacji do podjęcia pracy nad samym sobą. W teorii samookreślenia (*self-determination theory* – SDT) jej twórcy (Deci, Ryan, 2000; 2012) zwracają uwagę na potrzebę zmiany motywacji zewnętrznej w motywację wewnętrzną. Zaspokojenie potrzeby autonomii, relacji i kompetencji daje większą szansę na rozwinięcie wewnętrznej motywacji do działania, umożliwia to samodeterminację w działaniu. R.M. Ryan i E.L. Deci (1985) motywację wewnętrzną uznali

za wartość samą w sobie. Dzięki niej jednostka podejmuje działania ze względu na jej treść.

Teoria SDT przedstawia człowieka jako jednostkę posiadającą potencjał do działania. Źródła tego potencjału tkwią zarówno w samej jednostce, jak i w środowisku, w którym on funkcjonuje. Człowiek jest zdolny do samoregulacji, dzięki której osiąga on dobrostan.

Potrzeba kompetencji to chęć człowieka do własnej efektywności w środowisku, w którym przebywa. Jest to pragnienie poczucia sensu podejmowanych działań. Dzięki tej potrzebie człowiek interesuje się własną aktywnością, jest otwarty na naukę nowych rzeczy i ich doświadczeń.

Potrzeba autonomii wywodzi się z przekonania, iż człowiek jest przyczyną zdarzeń. Może on wpływać na dane zdarzenia, uwzględniając przy tym własne wartości. Potrzeba ta nie wyklucza zależności od innych osób, jest ona dokonywaniem wyboru.

Potrzeba relacji związana jest z tym, co wiąże jednostkę z innymi osobami. Odnosi się do uczucia, jakim jest przywiązanie, opieka, troska ze strony innych ludzi. Realizacja tej potrzeby odbywa się poprzez różne aktywności, np. pomaganie innym, budowanie relacji. Dzięki tej potrzebie człowiek otrzymuje społeczne wsparcie, rozwija zaufanie interpersonalne (Wójtowicz, 2014).

Praca nad motywacją wewnętrzną, umocnienie dążeń wewnętrznych może doprowadzić do realizacji celów, które gwarantują jednostce poczucie dobrostanu (Ryan, Deci, 2001). Według tej teorii umiejętność wykorzystania swoich możliwości do rozwoju oraz zaangażowanie są równie ważne z punktu widzenia efektywności działań, co rozwój społeczny oraz umiejętności wykorzystywania zdobytej wiedzy (Ryan, Deci, 2000). W świetle tej teorii człowiek podejmując działania zmierzające do osiągnięcia dobrego życia powinien dostosować swoje działania odpowiednio do swoich właściwości, potrzeb i motywów.

Model Dobrego Życia (Good Lives Model, GLM)

Good Lives Model (Ward, 2002; zob. Dumas, Ward, 2016) nawiązuje do psychologii pozytywnej i zakłada, że odstępianie od przestępczości może nastąpić wówczas, gdy sprawcom zapewni się odpowiednie środki do prowadzenia lepszego życia. W tym ujęciu w każdym człowieku tkwią potencjały, które należy ujawnić, wzmocnić i uwzględnić je w planie życia. Resocjalizacja w tym ujęciu polega na stworzeniu planu na życie, który wyklucza krzywdzenie innych osób. Co więcej, działania są ukierunkowane na mocne strony człowieka, bo to dzięki nim możliwe jest osiągnięcie celów życiowych. Osobę zdemoralizowaną należy wyposażyć w odpowiednie kompetencje, wiedzę, umiejętności oraz należy jej pomóc w opracowaniu planu życiowego (Barczykowska, 2018). Według GLM wszyscy ludzie dążą do osiągnięcia dóbr, realizacji potrzeb, doświadczeń. Autorzy koncepcji przedstawili 11 dóbr, do których dążą ludzie. Dobra te to: życie, wiedza, doskonałość w sztuce, doskonałość

w pracy, doskonałość w sprawstwie, wewnętrzny spokój, przyjaźń, wspólnota, duchowość, szczęście i kreatywność (Parvis i in., 2011).

Zgodnie z założeniami modelu redukcja przestępczości może nastąpić na skutek udzielenia pomocy jednostce w zdobywaniu przez nią umiejętności. Ważne jest nie tyle usunięcie problemu, co wzmocnienie jednostki. Zarządzanie ryzykiem jest konieczne, ale może się ono odbywać poprzez wzmacnianie potencjałów jednostek. Przesztyca w świetle koncepcji GLM jest postrzegany jako osoba, która w sposób czynny bierze udział w procesie podejmowania decyzji o swoim życiu. Oznacza to, że jednostka nie może być poddawana wbrew woli zmianom charakteru czy swojej tożsamości. Co więcej, zmiana życia może się dokonać tylko w sytuacji, gdy osoba jest zmotywowana do pracy nad samym sobą oraz do udziału w odpowiednich oddziaływaniach korekcyjnych (Biel, 2014).

Resocjalizacja w tym ujęciu zakłada działania zmierzające do odkrywania i wzmacniania potencjałów, co jest możliwe tylko w sytuacji dobrze przebiegającej relacji diagnostyczno-terapeutycznej. Jak pisze E. Wysocka (2015, s. 56), „realizowanie pożądaných przez jednostkę zaburzoną wartości i celów dla niej istotnych połączone jest zatem a) ze wskazaniem i dostarczeniem możliwości ich realizowania w sposób nieprzesztyczy, b) przekonaniem o destrukcyjności dotychczasowych sposobów zachowania (destrukcyjnego), co niemal automatycznie eliminuje czynniki ryzyka.” W świetle koncepcji GLM ważne jest dokonanie wewnętrznej zmiany. Za przemianą stoi adekwatne poczucie własnej wartości. Zmiana własnego życia możliwa jest dzięki temu, że jednostka odkryje swoje potencjały.

Jednostka posiadająca odpowiednie środki do prowadzenia legalnego życia jest świadoma swoich potencjałów, osiąga swoje cele życiowe, w mniejszym stopniu narażona jest na podjęcie decyzji o zachowaniu przestępczym. Postrzeganie swojego życia jako satysfakcjonującego, możliwego do osiągnięcia, może być bardziej atrakcyjne aniżeli życie niezgodne z prawem, które pociąga za sobą duże ryzyko.

Metodologia

Artykuł zawiera wyniki badań dotyczących decydenta, tj. przestępcy gospodarczego, w tym recydywisty penitencjarnego i osób pierwszy raz skazanych.¹ Zaprezentowano narracje na temat własnej osoby i odpowiedzi na pytania: Jakie motywy swojej decyzji wymieniają i jak je opisują badani?; Jakie emocje towarzyszyły osadzonym przed, w trakcie i po popełnieniu przestępstwa i jaką rolę przypisują im w procesie podejmowania decyzji przestępczej?; Jak postrzegają siebie osadzeni w kontekście działalności przestępczej?; Jakie plany na przyszłość mają sprawcy przestępstw gospodarczych?

¹ Wyniki badań pochodzą z pracy doktorskiej *Charakterystyka i uwarunkowania procesu podejmowania decyzji przestępczej. Znaczenie dla oddziaływań resocjalizacyjnych*, Kraków 2021.

Badania właściwe zostały przeprowadzone w sześciu zakładach karnych. Analizą jakościową objęto 22 badanych. Dobór próby był celowy, a za kryterium doboru ustalono rodzaj przestępstw oraz przeszłość kryminalną. Badani to osoby pierwszy raz karane i recydywiści penitencjarni, którzy popełnili przestępstwa: oszustwa kredytowe, oszustwa związane z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej, pranie brudnych pieniędzy.

W badaniach zastosowano jakościową strategię badawczą, metodę wywiadu pogłębianego z elementami wywiadu narracyjnego. Zebrany materiał badawczy poddano analizie w programie MaxQuda 11. Tam również przeanalizowano rzetelność kodowania. Częstotliwość kodu w dokumentach wyniosła 90%, rzetelność na poziomie istnienia kodu w dokumentach wyniosła 96%, a tożsamość zakodowanych segmentów narracji wyniosła 79%. W badaniach wytypowano kody z dostępnej literatury oraz nowe kody utworzone w trakcie prowadzenia badań.

Wyniki badań

W badaniach jakościowych wzięły udział osoby pierwszy raz skazane, które dopuściły się oszustw kredytowych (n=7) i oszustw związanych z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej (n=6). Wśród recydywistów penitencjarnych były osoby, które dokonały oszustw kredytowych (n=5) i osoby zajmujące się praniem brudnych pieniędzy (n=4). W relacjach na temat oszustw kredytowych nie pojawiły się wyraźne różnice pomiędzy osobami pierwszy raz skazanymi a recydywistami penitencjarnymi. Wynika to z faktu, że osoby badane zakwalifikowane jako pierwszy raz karane w rzeczywistości miały za sobą bogatą przeszłość kryminalną. W wywiadach badani opowiadali dodatkowo o przestępstwach, które popełniali, a za które nigdy nie zostali ukarani. Jeśli już dostali karę, to było to w młodym wieku.

Zaprezentowane poniżej dane są wynikiem analizy jakościowej wywiadów pogłębianych i prezentują perspektywę osadzonych na temat swojej motywacji do działań przestępczych, emocji w procesie podejmowania decyzji przestępczej, oceny własnej osoby, wiedzy zdobytej w trakcie kariery przestępczej, a także swoich planów na przyszłe życie.

Wyniki: motywacja

Respondenci podejmując decyzję przestępczą, najczęściej kierowali się motywami natury ekonomicznej. W przeprowadzonych wywiadach wskazywali oni również na motywy natury emocjonalnej i inne czynniki, zakodowane jako nowe motywy nieuwzględnione we wstępnej matrycy kodów, a które badani uznali za ważne z ich punktu widzenia.

W narracjach badanych pojawiły się motywy, które można podzielić na pewne kategorie, które wymieniono poniżej:

Chęć posiadania: uzyskanie pieniędzy w sposób łatwy: respondenci podczas wywiadów wskazywali na to, że popełnili przestępstwo, ponieważ chcieli posiadać

więcej niż mają. Przystępstwo to nie wynikało z niedogodności finansowych, lecz potrzeby lepszego życia, spokoju finansowego, który mógł być zapewniony dzięki dużej ilości pieniędzy. Badani stwierdzili, że dzięki zyskom z przestępstwa są w stanie spełniać swoje marzenia. Co więcej, chęć posiadania powodowała, że ich działania przestępcze „same się napędzały”, wywołując coraz większe zapotrzebowanie na łamanie prawa. Z chęcią posiadania wiązało się również to, że zdobyte pieniądze są zyskiem łatwym i szybkim, co było wielokrotnie podkreślane przez osadzonych. Respondenci wspominali: *„No jest takie, takie lekkie podeksycytowanie. Nie muszę pracować tylko, to to takie myśli...”* (lp. 28); *„Znaczy, ta chęć pieniędzy mi się wydaje (...). Wiadomo pieniądz to pieniądz, tak. Pieniądza nigdy nie jest mało (...). No to tylko taka korzyść była moim zdaniem po prostu chciałem mieć pieniądze, no to to był najszybszy możliwy zysk, między czasie po prostu jak pracowałem, bo wiadomo miałem 1500 zł u nas czy tam 2–2,5 no to też nie jest ształ, tak utrzymać mieszkanie wszystko no to...”* (lp. 90); *„Zysk to wie Pani jest zawsze jak chodzi o milion złotych. I to jest gotówka, a nie jakieś tam raty, lizingi tylko masz.”* (lp. 14).

Motywy wynikające z zobowiązań finansowych: respondenci popełniali przestępstwa gospodarcze, ponieważ znaleźli się w sytuacji, w której musieli spłacać różnego rodzaju zaległości finansowe. Zobowiązania te wynikały m.in. z prowadzonych przez nich działalności gospodarczych. Podejmowane działania przestępcze w dużej mierze miały zapobiec pogłębianiu się trudnej sytuacji finansowej, a w konsekwencji bankructwu lub zemście ze strony wierzycieli. Do innych zobowiązań zaliczali oni długi wobec np. dilerów narkotykowych czy też innych bliżej nieokreślonych osób. Respondenci wspominali: *„Po prostu miałem na głowie, żeby się pospłacać (...), żeby nie mieć później problemów nie (...). Ja praktycznie z tych pieniędzy nic nie skorzystałem, tylko tyle co pooddawałem długi (...). To nie było chęć zysku, tylko to było jak by no jak to określić, po prostu no musiałem komuś oddać te pieniądze, a akurat nie miałem tych pieniędzy i musiałem te pieniądze oddać nie.”* (lp. 80); *„Celem było ratowanie firmy przed upadkiem (...). Firmie groziło bankructwo, jedynym wyjściem było to szybkie pozyskanie pieniędzy bez zbędnych pytań.”* (lp. 75).

Pogorszenie sytuacji finansowej: pogorszenie sytuacji finansowej wiązało się z utratą bądź zmianą pracy. Dysproporcja, jaka pojawiła się pomiędzy przeszłym a aktualnym stanem finansowym, motywowała badanych do popełnienia przestępstwa gospodarczego. Respondenci wspominali: *„Taka sytuacja życiowa po części, bo wiadomo było się za granicą lepiej się zarabiało i jakby nie patrząc lepiej było, tak (...). No, a tu jak się wraca z stamtąd (Badacz: z zagranicy) no to jest lekki szok.”* (lp. 90).

Przestępczość sposobem na zarobek: respondenci w przestępczości widzieli również sposób na swoje życie, na zarabianie. Wiązało się to z postrzeganiem przestępstwa jako czynności niekoniecznie złej. Przestępczość to ich styl życia. Łamanie prawa było określane przez osadzonych jako „moja praca”. Jeden z respondentów wspominał: *„Było to w pewnym rodzaju źródło dochodów.”* (lp. 67 – słupek).

Bieda: brak pieniędzy, ubóstwo, często związane z uzależnieniem alkoholowym motywowały badanych do działań przestępczych. Respondenci wspominali: „*Bieda. Brak pracy. Bieda (...). Bezrobocie, no i bezrobocie.*” (lp. 67 – słupek); „*Sytuacja materialna zła rodziny. Swoja, też wszystkich wiadomo (...). Nie mam kasy, tu potrzeba życia, no to po prostu trzeba coś działać.*” (lp. 20 – recydywa).

Głupota/Zaniedbanie/Trudny okres w życiu: jedna z grup motywów odnosiła się do postrzegania własnej osoby przez badanego. Często badani pytani o motyw swojego działania określali go w chwili badania jako swoją głupotę, która wynikała z braku przemyślenia, zastanowienia się nad swoją decyzją przestępczą. Co więcej, okres, w którym popełnili przestępstwo, ocenili jako „słabszy w ich życiu”, niosący ze sobą wiele problemów osobistych, finansowych i rodzinnych. Jeszcze innym motywem działania z perspektywy czasu były źle podjęte decyzje, które wiązały się z zaniedbaniem obowiązków (np. związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej) przez osadzonego. Respondenci wspominali: „*No po prostu wyszedłem za małolatą po prostu z tego zakładu, co siedziałem niewinnie, tak, no to później już doszedłem do wniosku, że już i tak siedziałem i tak siedziałem, to co mi to szkodzi (...). To można tak powiedzieć to był mój słabszy okres w życiu.*” (lp. 90); „*Ja jestem też z charakteru człowiekiem oo, ogień, więc myślę i działam. I to nie jest takie myślenie długoterminowe. Myślę tu i teraz i zaczynam działać.*” (lp. 89).

Uległość wobec innych osób/namowa: część respondentów uznała, że ich zachowanie przestępcze jest rezultatem zachowania innych osób. Jedni uznali, że zostali namówieni na działania przestępcze, gdyż zostały im przedstawione wizje dużego zysku, pieniędzy. Inni uznali, że przyczyna ich przestępstwa tkwi w podstępnie, w którym wzięli udział. Zostali wciągnięci w działania przestępcze w sposób nie do końca przez nich uświadomiony. Respondenci wspominali: „*To była taka sytuacja kijowa. No bardzo byłem zakochany i po części też dałem się wciągnąć w pewne rzeczy. A cechy właśnie mojego charakteru powodują to, że no to jest główny problem. Bo ja mam skomplikowaną osobowość. Tak? Trudność w odmowie i czasami tych złych rzeczy tak? To mnie doprowadziło do złego czynu.*” (lp. 34 – recydywa); „*Ciąg wydarzeń. Poznałem taką osobę, która mówi, jak można to zrobić tak.*” (lp. 95).

Zapobieganie przyszłym problemom: kolejna grupa respondentów uznała, że złamała prawo, ponieważ została do tego w jakiś sposób przymuszona. Wizja przyszłych problemów, zobowiązań finansowych zmotywowała ich do podjęcia działań przestępczych i do próby zapobiegnięcia przyszłym kłopotom.

Działania wynikające z ciągu zdarzeń: badani wskazali, że ich działania przestępcze są skutkiem ciągu zdarzeń, w których uczestniczyli i nad którymi nie mieli do końca kontroli. Szybki, niekontrolowany przebieg różnych sytuacji wywołał u nich zachowania przestępcze.

Uzależnienia: badani wskazywali, iż ich uwikłanie się w przestępczość wynikało z ich choroby. To uzależnienia najczęściej od alkoholu, narkotyków wpłynęły na

to, że podejmowali oni decyzje nieprzemyślane, z obecnej perspektywy nietrafne i błędne.

Motywy emocjonalne: wśród osób, które popełniły przestępstwa gospodarcze, motyw emocjonalny pojawiał się sporadycznie. Jeśli już respondenci o nim wspominali, to określali go jako motyw dodatkowy, motyw, który pojawił się w trakcie popełniania przestępstwa. Wśród najczęściej pojawiających się motywów emocjonalnych była chęć poczucia się bezpiecznym finansowo. Drugorzędną rolę odgrywała chęć dobrej zabawy czy postrzeganie przestępstwa jako potrzeby odreagowania emocji wynikających z sytuacji życiowej badanego w chwili popełnienia przestępstwa.

Wyniki: emocje

Badani w swoich narracjach mówili o emocjach, jakie im towarzyszyły przed, w trakcie i po dokonaniu przestępstwa.

Przed popełnieniem przestępstwa badani odczuwali: brak intensywnych emocji („Adrenalina dla mnie żadna, bo albo się dostanie, albo odmówią. Nie albo tak.” (lp. 95); „Nie no strach to nie no, nie miałem żadnych obaw. Bo raczej provident jest taki, że każdemu daje także.” (lp. 80); „Na luzaka.” (lp. 64 – słup); „Nie bałem się, w ogóle się nad tym nie zastanawiałem.” (lp. 89)); obawa, że się nie uda („Znaczy bardziej się martwiłem, że mogą mi nie dać nie (kredytu).” (lp. 80); „Miałem tam jakieś obawy, znaczy... na pół na pół.” (lp. 87); „No przewaźnie, taki taki stres no. Wiadomo no.” (lp. 20 – recydywa)); dreszczyk emocji („Dreszczyk emocji.” (lp. 95); „Powiem, że byłem podniecony, emocje miałem.” (lp. 87); No jest takie takie lekkie podekscytowanie. Nie muszę pracować tylko, to to takie myśli no.” (lp. 28 – recydywa)); zadowolenie („Nie no była jakaś tam frajda z tego.” (lp. 95); „Myślę, że, myślę, że jak na początku zaczynałem to cieszyłem się, z każdej transakcji. A później to nie miało to dla mnie większego znaczenia.” (lp. 34 – recydywa)); pewność siebie („Tylko ja wiedziałem, że idę tam po to no i chciałem być taki wiarygodny po prostu. No i rozmowa z (...).” (lp. 28 – recydywa); „Była pewność siebie.” (lp. 90)); impuls do działania („Jest to typowy impuls, mający...” (lp. 75)).

W trakcie działania badani odczuwali: dreszczyk emocji – dotyczy sytuacji nieprzewidzianych („Dreszczyk emocji.” (lp. 95); „Ja mówię Boże, oni zaraz nas tu pomielą nie, wstyd jak nie wiem.” (lp. 87)); zdenerwowanie – dotyczy sytuacji nieprzewidzianych („Jadłem i zacząłem się denerwować i mówię kurcza coś tu jest (...). Wyjąłem telefon i szybko pisze SMS-a (...). Jadłem wtedy cielęcinkę, aż mi wyleciała z ust.” (lp. 87)); opanowanie („Ja stałem, coś załatwiałem, nie spanikowałem (...). Nie zrobiłem nic, nie spanikowałem nie zaalarmowałem od razu.” (lp. 87); „Nic (Badacz: nie czułem), jak gdyby nigdy nic. (...). No idę jak każdy jeden do banku wybieram pieniądze i wszystko no, co oni mi mają zrobić. I po sprawie no.” (lp. 64 – słup); „Czułem się taki... no to się czuje, ale trzeba być taki no, bo tam też psychologowie są, którzy spojrzą w oczy i oni podadzą, czy ja chcę wytudzić czy naprawdę znaczy... no teraz

siedzimy i ciężko się wystawić, a tam to trzeba być przygotowanym, trzeźwy i tak dalej no i... (...)" (lp. 28 – recydywa); „Pojęcie stresu w transakcjach biznesowych, kiedy w tym biznesie siedziałem długo, to raczej już nie miało miejsca.” (lp. 75.); obawa, że się nie uda („(...) , że można nie wyjść z banku na przykład, że może się nie udać. Że będą po prostu patrzeć tam w jakieś niejasności w dokumentach. Dokumenty sfałszowane.” (lp. 34 – recydywa)).

Po przestępstwie badani odczuwali: ulga („No udało się i tyle.” (lp. 95)); radość („Pojadę do Andory na miesiąc [śmiech] (...). Nie no była jakaś tam frajda z tego.” (lp. 95)); „Ja to byłem bardzo zadowolony, że mi tak wierzą, że jestem taką godną zaufania osobą.” (lp. 77 – słup); „B: czyli cieszy się Pan? R: tak tak tak no a oni tam potem poinformowali mnie telefonicznie, że dostałem tam tam.” (lp. 28 – recydywa)); zmęczenie („Ale to psychika jest zmęczona. I nie raz potrafiłem spać i włączyć, włączył mi się ten instynkt, nie wiem skąd.” (lp. 87)); strach („A potem to byłem taki wystraszony, taki wie Pani. Jeżeli ktoś nie spróbuje tego chleba to nie ma o tym pojęcia. Nie no przeżywam wszystko, że tak się po prostu wszystko potoczyło.” (lp. 14 – recydywa)).

Podsumowując powyższe, najbogatszy opis emocji w procesie decyzyjnym miał miejsce w przypadku osób, które dokonały oszustwa kredytowego. Badani odczuwali zarówno emocje pozytywne, jak i negatywne, w większości nieintensywne. Intensywne emocje, takie jak zdenerwowanie czy dreszczyk emocji, pojawiały się w sytuacjach przez nich nieprzewidzianych. Badani wskazywali na to, że tego typu przestępstwa wymagają opanowania, pewności siebie i skupienia na działaniu, gdyż to gwarantuje im skuteczność działania. Badani zwykle byli w pozytywnym nastroju, odczuwali dreszczyk emocji i podekscytowanie. W przypadku oszustw związanych z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej badani wskazywali na to, że nie obawiali się konsekwencji swojego działania, byli pewni swoich decyzji. Po przestępstwie oszuści kredytowi odczuwali radość, ulgę oraz zmęczenie. W niektórych przypadkach badani wskazywali na to, że obawiali się tego, że ich działania zostaną zdemaskowane.

Wyniki: ocena swojej osoby

Z przeprowadzonych wywiadów uzyskano informację od respondentów na temat oceny własnej osoby w kontekście podejmowanych przez nich decyzji przestępczych. Przestępca gospodarczy według badanych to osoba, która m.in.:

Jest pewna siebie (40% badanych): „Mając lat 35 (Badacz: człowiek) uczy się pewności siebie w zachowaniu, zachowanie się już ma, albo się nie ma. Albo się to zlifuje, albo doksztatka – nic więcej.” (lp. 95); „Mnie na wiele rzeczy stać wiem, że mogę zmienić. I wiem, że będę bogaty.” (lp. 87).

Pochodzi z rodziny, która nie ma problemów społecznych, finansowych (33% badanych): „Nie wywodzę się z rodziny patologicznej.” (lp. 75); „Sytuację materialną

wcześniej to miałem dobrą, miałem dobrą, nic tam nie brakowało, w domu też tam jak się wychowywałem było dobrze." (lp. 77).

Nie postrzega instytucji jako ofiary swojego działania. Zaprzecza pojawieniu się szkody (20% badanych): „Bank jak najbardziej (Badacz: można oszukać), osób prywatnych nie nie, bo to szkoda jednak, nie no akurat niebyło jakichś tam. Osoby prywatne w żadnym wypadku. Naprawdę większość osób pracuje na to bardzo długo i ciężko. A taki bank wbija to w koszty, każdy kredyt jest ubezpieczony” (lp. 95).

Planuje i działa (20% badanych): „Przystępuje od razu do realizacji danego planu, tak.” (lp. 89).

Uznaje, że pomaga innym (20% badanych): „Pomagałem ludziom. Lubitem, miałem sąsiadkę, która miała ciężką sytuację, miała dwoje dzieci, mąż alkoholik, nie miała co do garnka. To ja dawałem ubrania swoje własne, bo wiedziałem ja sobie kupię.” (lp. 87); „Myślę, że większość ludzi poświęca bieganie za pieniędzmi. Dla mnie nie ma to aż tak dużego znaczenia. Mimo tego, że jestem tutaj, ponieważ większość pieniędzy które zarobiłem wydałem powiedzmy na znajomości czy pomoc drugim osobom.” (lp. 34).

Jest kreatywna (13% badanych): „Był to mój zamysł twórczy (Badacz: to przestępstwo) i tak dalej.” (lp. 89); „Pierwszy w Polsce zrobiłem, że ten olej na dopłaty. Pierwszy w Polsce byłem osobą, która miała 26–27 lat która zrobiła bubel.” (lp. 18).

Nie lubi przemocy (13% badanych): „Nie, nie lubię przemocy. Nie skrzywdziłem ludzi tak, żeby ten (...). Mi nie zależy na tym, że się... ja tu będę błyszczał czy nie błyszczał, czy mam autorytet, no mam swój autorytet i trzymam współpracę, ale to nie znaczy, że ja mam pokazywać agresję.” (lp. 87).

Lubi wysoki status ekonomiczny i bezpieczeństwo finansowe. Uznaje, że Polska nie daje dużych możliwości zarobkowych (13% badanych): „Ja zawsze żyłem na bogato i tak będę kupować. Ja mam zapłacić 500 zł za buty, ja muszę je mieć, ja muszę, bo ja się tak ubierałem i tak będę się ubierał, bo nikt mi tego nie zmieni, nikt mi tego nie odbierze (...). (Badacz: za) Trzy tysiące. Nie pójdę (Badacz: do pracy).” (lp. 87); „Zarabiając tu 2000, jadąc do Zakopanego to nie ma o czym rozmawiać (Badacz: to jest za mało pieniędzy) (...). Akurat Polska nie daje takich warunków, że mogę jechać do Gdańska na weekend.” (lp. 95).

Postrzega przestępstwo jako szansę na zaistnienie w świecie (13% badanych): „A trochę tam miało się pięć swoich minetek jak to się mówi.” (lp. 80); „Mnie na wiele rzeczy stać wiem, że mogę zmienić. I wiem, że będę bogaty, i to nie chodzi o to, ja wygram w tego totolotka, ja będę miał szczęście w tym życiu. Jeszcze dostane te pięć minut swoje i wierzę w to.” (lp. 87).

Wymierza sprawiedliwość na własną rękę (13% badanych): „Jeżeli wiedziałem, że jest to jakiś cham bity, jakiś ten no to go gotowałem po całości. Pokory nauczyć no i tyle no.” (lp. 95).

Ocenia korzystnie podjęte decyzje:

+ dobra decyzja, bo to nie było nic nadzwyczajnego – zwykła transakcja handlowa – nie wstydę się tego (67% badanych): „Może (Badacz: to przestępstwo było) nielegalnym w cudzoziemstwie było pozostawienie tych, że przedmiotów w depozycie, ale podkreślam one były w depozycie tak, miały być nieużywane, miały po prostu sobie stać na parkingu. Więc nie była dla mnie to transakcja nielegalna.” (lp. 75); „Ja się nigdy tego nie wstydziałem.” (lp. 87).

+ dobra decyzja, bo są małe straty (20% badanych): „A taki bank wbija to w koszty, każdy kredyt jest ubezpieczony, zwraca NBP 80% reszta danego kredytu przykładowo na 100 tysięcy jeszcze zwraca towarzystwo ubezpieczeniowe i tak są wszyscy zadowoleni.” (lp. 95); „Ja nikomu krzywdy nie zrobiłem tego.” (lp. 87).

+ dobra decyzja, bo banki nie tracą – kwestionowanie szkody (20% badanych): „Nie rozpamiętuję się, nie jest to jakieś tam naprawdę chwalebne. Jedyna właśnie rzecz, że to banki, a nie nic więcej żebyśmy okradł jakąś staruszkę, albo wyłudził od staruszki 50 tysięcy to bym się chyba załamał i w ogóle.” (lp. 95).

+ dobra decyzja, bo zarobiłem (20% badanych): „Nie. Nie chciałem zejść z tej drogi. Nie potrzebuje już tego robić, także. Teraz wychodzę i się śmieję i powiem Pani no ja mogę tu odsiedzieć do końca kary i do widzenia. No zamknie się za mną brama i tyle mnie widzieli.” (lp. 18).

+ dobra decyzja, bo pomogłem innym (13% badanych): „Byłem nie raz w gości, trafiłem na takich ludzi co, było mi ich żal, bo ich polubiłem, rozmowa z nimi sprawiała mi przyjemność i nieraz, ale wtedy im dawałem więcej. Oni wiedzieli już o co chodzi. Niektórym nie musiałem, właśnie chodziło o to, że niektórzy godzili, wiedzieli dobrze, że to jest watek, to po prostu więcej im dawałem.” (lp. 87).

+ dobra decyzja, bo jest pozbawiona przemocy (13% badanych): „Nie, nie lubię przemocy. Nie skrzywdziłem ludzi tak, żeby ten. Nie raz komuś trzeba było przyłożyć, ale to było tylko jak każdy człowiek ma pewne ten, ale to byli tacy ludzie nie zwykli tak, że serce by człowiek miał pobity w pokoju człowiek, ja mu przywaliłem. To byli z tej branży co i ja.” (lp. 87).

Wyniki: plany na przyszłość

Badani w swoich wypowiedziach odnosili się do planów, jakie mają na przyszłość. Część wypowiedzi (29% badanych) wskazywała na to, że osadzeni nie są pewni przyszłości, jaka ich czeka po opuszczeniu zakładu karnego. Badani wspominali: „Co się stanie to się jeszcze okaże.” (lp. 80); „Zastanawiałem się nad tym wszystkim i ... nawet powiedziałem wychowawcy, że nie mogę niczego obiecać, bo nie wiem co się stanie, bo człowiek wychodząc z więzienia, wychodziłem już parę razy i wiem, że się obraca wszystko, znaczy ta yyy... 360 stopni. Nie mogę obiecać, że się zmieni, bo nie wiem jak w tym kraju będzie... nie wiem, czy ja znajdę pracę (...).” (lp. 87); „No na razie nie planuję, no bo do końca nie wiem, ile mam wyroku, no bo tak 4 lata mam

jakiejś tam grzywny no i nie mam jakiś takich planów jako osoba bezdomna. No bo straciłem rodzinę i tak dalej.” (lp. 28).

Kolejne plany dotyczyły pracy (41%). Badani dzielili się na takich, którzy planują podjąć pracę u kogoś oraz na tych, którzy chcą rozpocząć własną działalność gospodarczą. Badani wspominali: *„Po wyjściu? Ja od razu do pracy idę.” (lp.80); „A drugi plan, to jest jednak zostanie na miejscu i próbowanie jakby od nowa, no dwadzieścia ponad lat prowadziłem różnego rodzaju działalności, takie a nie inne, więc powrót jakby do tej działalności.” (lp. 89);*

Część badanych (35%) w swoich planach na przyszłość uwzględniła możliwość wyjazdu za granicę, gdzie widzą oni lepsze możliwości zarobkowe, chcą tam prowadzić spokojne życie. Respondenci wspominali: *„Szczerze mówiąc wolę spokojnie w Norwegii żyć.” (lp. 95); „Będę chciał stąd jechać. Stąd jak już mówiłem na komisji, jadę prosto tam do siebie do Niemiec. Tam pracuje, tam mam mieszkanie swoje, zresztą z tych pieniędzy żem kupił to mieszkanie.” (lp. 14); „Wyjazd. Nie nazwałbym tego ucieczką. Ogólnie już chciałem całkowicie zerwać już jakby wszelkie kontakty i myślę, że brakło mi pieniędzy tak? Bo jakoś około 100 tys. euro potrzebowałem na to, żeby się tam zagospodarować.” (lp. 34).*

Jeszcze inni badani (6% badanych) twierdzili, że ich przyszłość będzie skupiała się na odbudowaniu relacji z rodziną. Jeden z badanych wspomina: *„Po prostu dzieci moje to jest całe moje życie. No teraz prosto stąd pojedę prosto tam, dzieci nie wiem po prostu do mnie tam przyjadą.” (lp. 14).*

Podsumowanie

Analizując działania i postrzeganie rzeczywistości przez przestępcę gospodarczego, warto spojrzeć na niego jako na potencjał do pracy wychowawczej, edukacyjnej czy profilaktycznej. Sprawca taki powinien być ciągle poddawany bądź powinno mu się w dłuższej perspektywie oferować dostęp do różnego rodzaju edukacji w celu ukształtowania u niego prospołecznych zachowań. Przestępca – decydent ma swoje motywacje, emocje, dokonuje oceny swoich decyzji i otaczającego go świata, a także snuje bardziej lub mniej sprecyzowane plany na przyszłość.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, przestępca gospodarczy w narracjach dotyczących motywów działania, oceny swojej osoby, wykazuje różnego rodzaju zniekształcenia poznawcze, a także stosuje techniki neutralizacji, które ułatwiają mu popełnianie przestępstw i utwierdzają w przekonaniu o słuszności prowadzenia aktywności przestępczej. Dlatego też powinno się edukować, podejmować pracę z takimi dorosłymi w celu zmienienia zniekształconego sposobu myślenia.

Każdy człowiek w związku z podejmowanymi działaniami odczuwa różnego rodzaju emocje, z którymi radzi sobie w lepszy lub gorszy sposób. Dlatego też każdy człowiek, a w szczególności przestępca powinien uczyć się rozpoznawać, nazywać i radzić sobie ze swoimi emocjami niezależnie od wieku. Praca nad emocjami może pomóc w redukcji intensywnych negatywnych emocji na etapie przeddecyzyjnym

i zredukować narastające napięcie emocjonalne. W tym miejscu działania profilaktyczne i różnego rodzaju programy mogłyby wspomóc funkcjonowanie każdego człowieka, nie tylko przestępcy na każdym etapie rozwoju.

Kolejną ważną kwestią, która pojawiła się w badaniach, jest sprawa readaptacji skazanych do warunków wolnościowych. Osoby opuszczające zakłady karne niejednokrotnie nie mają jasno sprecyzowanych planów na przyszłość. Dlatego też warto wprowadzać odpowiednie programy readaptacyjne, które to mogłyby wspierać osadzonych w odbudowaniu relacji z rodziną czy w przypadku przestępców gospodarczych motywować ich do prowadzenia działalności gospodarczej, ale zgodnej z obowiązującymi przepisami prawa.

U przestępców gospodarczych w szczególności warto rozwijać po opuszczeniu zakładu karnego ich potencjały takie jak: umiejętności planowania, komunikatywność, kreatywność, umiejętność zarządzania czasem, które to mogłyby im pomóc w funkcjonowaniu w legalnym świecie. Część badanych wspominała o tym, że miała problemy z swoją skłonnością do ulegania innym osobom, dlatego też warto pracować nad umiejętnościami prospołecznymi czy asertywnością.

Podsumowując warto podkreślić, że istotne jest poznanie indywidualnej perspektywy osadzonych, tak aby móc projektować, wdrażać skuteczne działania edukacyjne, korekcyjne i profilaktyczne, wspierające byłych osadzonych na drodze zgodnej z obowiązującymi przepisami prawa, które to działania winny być podbudowane gruntowną wiedzą. Warto również czerpać z rozwiązań, które już obecnie sprawdzają się w pracy nad usprawnianiem podejmowania prospołecznych decyzji, a które funkcjonują zarówno w Polsce, jak i poza granicami naszego kraju.

Bibliografia

1. Barczykowska A. (2018). Model ryzyka i model dobrego życia w resocjalizacji nieletnich – od sporu do kooperacji. W: P. Witek (red.), *Resocjalizacja nieletnich. Aktualne dylematy instytucji resocjalizacyjnych*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
2. Barczykowska A., Dzierżyńska-Breś S. (2013). Profilaktyka oparta na wynikach badań naukowych (evidence based practice). *Resocjalizacja Polska*, 4, s. 131–152.
3. Biel K. (2014). Model ryzyka i dobrego stylu życia w readaptacji skazanych. W: J. Kusztal, K. Kmieciak-Jusięga (red.), *Konteksty resocjalizacji i readaptacji społecznej*. Kraków: Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM.
4. Biel K. (2017). Gotowość do zmiany przestępczych kobiet i mężczyzn. *Resocjalizacja Polska*, 14, s. 121–136.
5. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K. (2007). *Kryminologia*. Gdańsk: Arche.
6. Chojacka J. (2016). Kształtowanie gotowości do zmiany jako element preparacyjnych w procesie resocjalizacji. *Studia Edukacyjne*, nr. 42, s. 357–379.
7. Cichomski M., Dubis K. (2015). Program przeciwdziałania i zwalczania przestępczości gospodarczej na lata 2015–2020 jako strategiczny dokument określający główne kierunki polityki państwa w zakresie wzmacniania mechanizmów przeciwdziałania i zwalczania tej formy przestępczości. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, nr 13, s. 321–338.

8. Day A., Casey, S., Ward T., Howells K., Vess, J. (2010). *Transitions to better lives. Offender readiness and rehabilitation*. Portland: Villan Publishing.
9. Deci E.L., Ryan R.M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behaviour*. New York: Plenum.
10. Deci E.L., Ryan R.M. (2012). Motivation, personality, and development within embedded social contexts: An overview of self-determination theory. W: R.M. Ryan (red.), *Oxford handbook of human motivation*. Oxford, UK: Oxford University Press, s. 85–107.
11. Dumas L., Ward T. (2016). The Good lives Model of offender rehabilitation. *The Behavior Therapist*, 39, s. 175–177.
12. Dziadzio A. (2008). *Powszechna historia prawa*. Warszawa: PWN.
13. Górniok O. (1994). *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*. Warszawa: PWN.
14. Grzywacz J. (2010). *Pranie pieniędzy. Metody, raje podatkowe, zwalczanie*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
15. Kahneman D. (2012). *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*. Poznań: Media Rodzina.
16. Kaszok A. (2019). *Kodeks karny*. Warszawa: Od.Nowa.
17. Madej K. (2006). Prawo i wymiar sprawiedliwości PRL wobec przestępczości gospodarczej (1956–1970). *Pamięć i Sprawiedliwość*, 5/2 (10), s. 143–166.
18. Michalski M., Palacz D. (2018). Przyczyny, rozmiary i skutki przestępczości gospodarczej – refleksje ogólne. W: I. Malinowska, P. Łabuz, M. Michalski, T. Safjański (red.), *Przestępczość gospodarcza. Istota zjawiska, zasady odpowiedzialności, mechanizmy przestępcze i metody działań sprawców*. Warszawa: C.H.Beck.
19. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Finansów, Prokuratura Generalna, (2015). *Program przeciwdziałania i zwalczania przestępczości gospodarczej na lata 2015- 2020*, MSW,MF, PG: Warszawa.
20. Muskała M. (2014). Znaczenie gotowości do zmiany w procesie resocjalizacji. *Studia Edukacyjne*, 31, s. 219–231.
21. Muskała M. (2017). „Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
22. Nitkowski K. (2014). *Przestępstwa w obrocie gospodarczym*. Warszawa: PWN.
23. Opora R. (2013). *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*. Kraków: Impuls.
24. Palacz D. (2018). Pojęcie, symptom i cechy przestępczości gospodarczej. W: I. Malinowska, P. Łabuz, M. Michalski, T. Safjański (red.), *Przestępczość gospodarcza. Istota zjawiska, zasady odpowiedzialności, mechanizmy przestępcze i metody działań sprawców*. Warszawa: C.H.Beck.
25. Parvis M., Ward T., Willis G. (2011). The Good Lives Model in Practice: Offence Pathways and Case Management. *European Journal of Probation*, vol. 3 (2), s. 4–28.
26. Ryan R.M., Deci E.L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, s. 68–78.
27. Stańdo-Kawecka B. (2009). Zapobieganie przestępczości nieletnich w świetle Evidence-Based Policy. W: P. Hofmański, S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Marianny Korcyl-Wolskiej*. Warszawa: Wolters Kulwer Polska.
28. Ward T. (2002). Good Lives and the Rehabilitation of Offenders: Promises and Problems. *Aggression and Violent Behavior*, vol. 7 (5), s. 513–528.

29. Ward T., Day A., Howells K., Birgden A. (2004). The multifactor offender readiness model. *Aggression and Violent Behavior*, nr 9, s. 645–673.
30. Wojciechowski, Ł. (2017). Kryminologiczne aspekty wybranych form przestępczości gospodarczej. *Zeszyty Naukowe WSEI seria: ADMINISTRACJA*, 7(1/2017), s. 97–110.
31. Wójtowicz E. (2014). Motywowanie do szczęścia poprzez wspieranie autonomii dziecka – perspektywa teorii autodeterminacji. *Kwartalnik Naukowy*, 3(19), s. 29–37.
32. Wysocka E. (2015). *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Model teoretyczny i metodologiczny*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

dr Agnieszka TAJAK-BOBEK

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

dr Andrzej KOBIAŁKA

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie